

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ

Пряміцин В. Ю.,

аспірант кафедри публічного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджується судовий захист права на вищу освіту. Охарактеризовані основні способи судового захисту права на вищу освіту, розкрито перспективи застосування конституційного правосуддя та звернення ЄСПЛ як способу захисту права на вищу освіту. Досліджено роль конституційної скарги як національного механізму дієвого захисту права на вищу освіту.

В статье исследуется судебная защита права на высшее образование. Охарактеризованы основные способы судебной защиты права на высшее образование, раскрыты перспективы применения конституционного правосудия и обращения ЕСПЧ как способа защиты права на высшее образование. Исследована роль конституционной жалобы как национального механизма действенной защиты права на высшее образование.

The article investigates judicial protection of the right to higher education. The basic ways of judicial protection of the right to higher education are described, prospects of application of constitutional justice and appeals of the ECtHR as a way of protecting the right to higher education are revealed. The role of the constitutional complaint as a national mechanism for effective protection of the right to higher education is researched.

Ключові слова: право на вищу освіту, конституційна скарга, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. В умовах формування України як правової демократичної держави особливу роль відіграють правові гарантії, оскільки вони припускають юридичну відповідальність держави та її органів влади і управління, місцевого самоврядування за порушення прав і свобод громадян, а також підвищення значущості і рівня реалізації права, підвищення правової культури суспільства.

Неможливо говорити про реалізацію права на вищу освіту без ефективного його судового захисту. На жаль, питання захисту права на вищу освіту не знайшло свого належного закріплення в законодавстві – воно врегульоване на недостатньому рівні, не визначено ні його поняття, ні способи такого захисту.

Тому, як у дослідженнях вчених-правознавців, так і в практиці здійснення правосуддя, велика увага приділяється засобам і способам захисту прав і свобод людини, діяльності держави в цьому напрямку.

Метою статті є дослідження сучасних способів судового захисту права на вищу освіту, зокрема з боку загальних судів, Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини в умовах євроінтеграції України.

Огляд досліджень. На рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що стосуються права на освіту, а також на роль судів загальної юрисдикції в забезпеченні даного права вказують В. Боняк [6, с. 146–150] та О. Мельничук [9, с. 339–362]. Проте нині не існує жодного дослідження щодо судового захисту права на вищу освіту Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини, перспективи якого автор і планує розглянути в даній роботі.

Виклад основного матеріалу. Соціальне призначення суду полягає в захисті прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина на засадах верховенства права. До суду можна звернутися із захистом будь-якого порушеного права, оскільки його юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Об'єктом судового захисту є й право на вищу освіту. Аналіз стану здійснення судочинства зі спорів з приводу реалізації державної політики у сфері вищої освіти вказує на незначний відсоток таких справ.

Проте варто відзначити позитивну практику апеляційних судів у поновленні права на вищу освіту. Проаналізувавши дані Єдиного державного реєстру судових рішень, ми можемо вказати, що в основ-

ному до суду звертаються за захистом права на вищу освіту з приводу незаконного відрахування, невиплати стипендій, забезпечення прав аспірантів. Проте найбільша кількість звернень до судів загальної юрисдикції надходить щодо відновлення порушених прав під час проходження зовнішнього незалежного оцінювання. Показовим у даному випадку є рішення Вінницького апеляційного адміністративного суду в адміністративній справі № 822/1711/17, в якому суд вказує, що державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя та доступності вищої освіти. І ніхто не вправі перешкоджати реалізації конституційного права на освіту та забезпечення доступу до неї [5]. У даному випадку було порушено право на здачу зовнішнього незалежного оцінювання на додатковій сесії у зв'язку з неможливістю скласти іспит за станом здоров'я.

Хоча судовий захист права на вищу освіту судами загальної юрисдикції є, безумовно, важливим, але, на нашу думку, саме судовий захист права людини на вищу освіту Конституційним Судом України також міг би реально забезпечити реалізацію даного права в Україні. Проте аналіз діяльності Конституційного Суду України дає нам можливість зрозуміти, що така інституція як конституційне звернення в Україні в реальності не діє, а щодо конституційного подання, то існує тільки одне єдине рішення Конституційного Суду України щодо забезпечення права на вищу освіту – рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 (справа про доступність і безоплатність освіти). Дана практика вказує на те, що в сучасних умовах питання захисту права на вищу освіту Конституційним Судом України набуває особливої значущості.

Про реальність права на вищу освіту можна говорити тільки в тому випадку, якщо дане право гарантоване державою повною мірою, що починається від прийняття правового закону (в якому відображена воля народу) та захисту права на вищу освіту від порушень, зокрема й від порушення права на вищу освіту при неприйнятті неправових законів парламентом за допомогою правового інституту конституційної скарги. Стаття 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» вказує, що «конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» [2].

Актуальність захисту від неправових законів підтверджує і Т. Чепульченко, яка вказує, що «закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон не є правовим і потребує відповідних змін» [11, с. 200]. Саме це завдання віднедавна лежить на Конституційному Суді України.

Для громадян найбільш ефективною формою захисту права на вищу освіту в Конституційному Суді виступатиме судочинство з розгляду конституційної скарги, оскільки вона дозволяє громадянину безпосередньо звернутися за захистом до Конституційного Суду, минаючи «посередників» в особі судів загальної юрисдикції, омбудсмена, інших уповноважених державних органів. Під час розгляду конституційної скарги ймовірність Конституційного Суду втрутитися у вирішення питань, що мають політичне значення, значно менша, ніж під час розгляду запитів уповноважених суб'єктів у порядку абстрактного конституційного контролю.

Аналізуючи запроваджений нещодавно інститут конституційної скарги як спосіб конституційного контролю за дотриманням прав та свобод в Україні, ми можемо вказати, що він є нині одним із найпередовіших механізмів забезпечення прав та свобод людини. До внесення змін до Конституції України у нас діяв конституційний механізм опосередкованого (представницького) представництва інтересів людини і громадянина в Конституційному Суді України через інститути конституційного подання та звернення.

Інститут конституційної скарги заснований у Німеччині, Польщі, Чехії, Словенії та низці інших держав. На даний час Конституцією України також передбачено інститут конституційної скарги: «Стаття 151-1. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» [1].

Конституційний Суд України послідовно відстоює основні права і свободи громадян від порушення їх неконституційними законами. Тому його авторитет і робота з розгляду конституційних скарг залишаються дуже високими, про що свідчить збільшений потік звернень, що надходять від громадян. Як уже зазначалося, щодо права на вищу освіту Конституційний Суд України висловлював свої позиції в рішенні Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 (справа про доступність і безоплатність освіти), де основоположним для розуміння права на вищу освіту є визначення Конституційним Судом України доступності вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, що полягає у створенні державою відповідних умов, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання [3].

Як зазначає В. Кампо, громадяни іноді порушують у своїх конституційних зверненнях питання, які мають важливе суспільне і практичне значення для правової системи загалом, однак Конституційний Суд України відмовляє їм у розгляді за відсутності передбачених законом підстав. Тому необхідно урівняти права громадян та органів влади щодо звернення до Конституційного Суду України з питань тлумачення Конституції та законів України [8, с. 63].

Конституційне правосуддя відноситься до тих стандартів демократичного суспільства, які визнані й успішно розвиваються в світовому співтоваристві, тому цілком закономірно те, що під час демократичних перетворень та системних змін після Революції Гідності Україна затвердила даний інститут.

У деяких випадках особи не можуть повноцінно реалізувати право на вищу освіту через нерозуміння суті тих чи інших базових його категорій. Нерозуміння змісту цих понять не сприяє повноцінній реалізації права на вищу освіту, що призводить у майбутньому до конфліктних ситуацій між студентами та вищими навчальними закладами. Аналіз справ свідчить і про те, що, здобуваючи післядипломну освіту, громадяни часто не розуміють правової суті поняття «перепідготовка». Так зі змісту справи № 2-1230/2009 р., яку розглянув Приморський районний суд м. Одеси, вбачається, що позивачці було видано диплом про перепідготовку, в якому зазначено, що особа закінчила факультет інституту інноваційної та післядипломної освіти одного з національних університетів та їй присвоєно кваліфікацію спеціаліста з міжнародно-економічних відносин. Проте позивачка вважала, що університет не виконав умови договору, оскільки вона сподівалася отримати диплом про вищу освіту, а не диплом спеціаліста про перепідготовку. Своїм рішенням суд відмовив особі в задоволенні позовних вимог та довів, що післядипломна освіта в значенні Закону України «Про вищу освіту» є повною вищою освітою [4].

На нашу думку, якраз у даному випадку особа й могла б звернутись до Конституційного Суду України щодо відповідності даного положення Закону України «Про вищу освіту» Конституції України і концепції права на вищу освіту. Громадяни мають знати та розуміти компетенцію Конституційного Суду України і бути переконані в тому, що, звернувшись до Конституційного Суду отримають судовий захист своїх конституційних прав і свобод на найвищому рівні.

Довгоочікуване визнання на конституційному рівні права особи звертатися до Конституційного Суду України із конституційною скаргою є чи не найважливішим надбанням конституційної реформи, що наразі триває в нашій державі, з огляду на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Натомість слід підкреслити такий аспект, що відповідно до запропонованої редакції статті 151-1 Конституції України особа може клопотати перед Конституційним Судом про перевірку на відповідність Конституції України лише законів України, тобто інші правові акти становити предмет конституційного контролю в даному випадку не можуть.

З огляду на Закон про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) № 3524 від 25 листопада 2015 року за Конституційним Судом України залишається повноваження щодо офіційного тлумачення лише Конституції України замість закріпленого попередньою редакцією повноваження офіційно тлумачити Конституцію і закони України.

Дійшовши висновку про доцільність обрання для України моделі нормативної конституційної скарги, ми вважаємо, що правильно було б дозволити громадянам ініціювати конституційне провадження стосовно відповідності Конституції України не лише законів, а й інших правових актів парламенту, глави держави, уряду, а також певних органів місцевого самоврядування. Але за таких умов варто замислитися над запровадженням альтернативних форм роботи Конституційного Суду, які б зберегли «пропускну» можливість Конституційного Суду України, зокрема прийняття рішень палатами або сенатами.

На сучасному етапі розвитку України виділяється значна кількість проблемних аспектів, пов'язаних із запровадженням інституту конституційної скарги. Шляхом подачі конституційної скарги заявник зможе оскаржити конституційність актів, дії чи бездіяльність вищих органів державної влади в частині, що порушує його права на вищу освіту, за умови використання всіх національних засобів захисту прав і в тому випадку, якщо немає можливості відновити порушені права іншим способом.

І. Петрів вказує на ще один позитивний наслідок введення конституційної скарги: Конституційний Суд України може вирішити значну кількість справ ще до того, як вони потраплять до Європейського суду з прав людини. Таким чином буде скорочена кількість звернень з України та вироблено національний механізм дієвого захисту права на вищу освіту [10, с. 91]. Саме в цьому якраз і можуть допомогти рішення Європейського суду з прав людини. Щодо права на вищу освіту варто розглянути рішення у справі Лейла Шахін проти Туреччини (Leyla Şahin v. Turkey), в якому Суд дійшов наступного висновку (пункти 136, 137):

П. 136. <...> Хоча перше речення статті 2 передусім закріплює доступ до початкової і середньої освіти, не існує непереборного поділу між вищою освітою та іншими рівнями освіти. У деяких недавніх затверджених документах Ради Європи наголошено на ключовій ролі і важливості вищої освіти в розвитку прав людини і основних свобод та зміцненні демократії. Згідно з визначенням, даним

у Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні, вища освіта «є ключовим фактором для розширення і розвитку знань» і «являє собою винятково коштовне культурне і наукове надбання як для кожної людини, так і для суспільства».

П. 137. Тобто, важко уявити, що на інститути вищої освіти, що існували в той чи інший період, не поширюється сфера дії першого речення статті 2 Протоколу № 1. Хоча дана стаття не покладає на держави-учасників зобов'язання зі створення інститутів вищої освіти, будь-яка держава, що створює їх, зобов'язана забезпечити ефективне право на доступ до таких інститутів <...>.

У зв'язку з цим Суд також визначив, що право на доступ до вищої освіти є одним з цивільних прав у значенні статті 6 Конвенції (право на справедливий суд) (Еміне Арак проти Туреччини (Emine Araz v. Turkey), № 9907/02, 23 вересня 2008 року) [12].

Дане рішення, прирівнюючи вищу освіту до інших рівнів освіти, визнає право на вищу освіту природним правом і вказує на необхідність забезпечення рівного доступу та безкоштовності вищої освіти. Проте, за словами Урядового уповноваженого України з питань Європейського суду з прав людини, на жаль, викладачі, аспіранти та студенти переміщених вищих навчальних закладів нехтують власним правом звертатися до Європейського суду з прав людини з індивідуальними позовами щодо порушення через непідконтрольність центральній владі частини Донбасу власних прав на освіту та приватне життя. Наразі серед майже 500 індивідуальних скарг громадян України до Європейського суду з прав людини, що пов'язані з подіями в Криму та на Донбасі, майже немає тих, що стосуються питань порушення права на освіту [7].

Це свідчить про те, що головною проблемою судового захисту права людини на вищу освіту є правова необізнаність здобувачів вищої освіти, зневіра в судову систему України, а також матеріальна та освітня неможливість забезпечення ефективного судового захисту своїх прав.

Виходячи з ситуації підробки результатів зовнішнього незалежного оцінювання при вступі до вищих навчальних закладів у 2016 році [13] та судової практики в даних справах, згідно з якою судами апеляційної інстанції було визнано зарахування даних студентів неправомірним, також постає питання щодо відновлення порушених прав абітурієнтів, які могли зайняти дані місця на здобуття вищої освіти за кошти державного бюджету та не були розподілені електронною базою вступу на місця безкоштовного навчання. Оскільки електронна база при вступі формує рейтингові списки рекомендованих до зарахування, то проаналізовані правопорушення порушили права абітурієнтів на рівний доступ до вищої освіти. З нашої точки зору, необхідно було за допомогою математичних та кібернетичних методів провести аналіз модельованої ситуації – не враховуючи осіб-правопорушників у рейтингу рекомендованих до зарахування, та забезпечити поновлення прав абітурієнтів на доступ до вищої освіти відповідно до ситуації, якщо б не було відповідних помилок у системі рекомендування до зарахування. У даному випадку фінансування додаткових місць чи переведення здобувачів до вищих навчальних закладів, де вони мали бути рекомендовані, повинно відбуватись за кошти державного бюджету з можливістю відшкодування коштів у порядку регресу за рахунок порушників, які підробили результати зовнішнього незалежного оцінювання, в разі якщо їхня вина була би доведена в суді та рішення суду набуло законної сили.

Проте вищі навчальні заклади та Міністерство освіти і науки України пішли стандартним шляхом переведення на вакантні місця державного замовлення здобувачів вищої освіти, які навчаються за кошти фізичних чи юридичних осіб. На нашу думку, дане рішення не виправило ситуації з порушенням права вступників на рівний доступ до вищої освіти. Тому ми вважаємо, що в такому випадку необхідно було відреагувати саме судовій системі як найбільш гнучкій та неупередженій, а саме Верховному Суду України чи Конституційному Суду України, та надати за зверненням зацікавленої особи (осіб) судовий захист, забезпечивши цим принцип рівного доступу до вищої освіти.

Висновки. Нині правозахисна діяльність судів потребує вдосконалення в напрямі посилення доступності, оперативності, результативності і особливо незалежності та неупередженості такого захисту. Тобто таких властивостей, які характеризували б правозахисну діяльність судів як ефективну, що полягає в теоретичній спроможності та реальній здатності забезпечити захист права людини. Отже, ефективність судового захисту права на вищу освіту – це теоретична та практична спроможність захисту даного права органами судової влади.

Конституційний Суд України може забезпечувати однозначне розуміння змісту норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері вищої освіти, сприяючи практичній їх реалізації. Адже рішення Конституційного Суду України мають нормативний, загальнообов'язковий характер, тому всі органи публічної влади повинні діяти відповідно до даного акта тлумачення норм права.

Внаслідок введення інституту конституційної скарги значно розширяться можливості людини у сфері захисту власного права на вищу освіту від незаконних зазіхань або утисків. Окрім того, державою буде забезпечено на найвищому державному рівні визнання природності права на вищу освіту.

Однією з найважливіших гарантій захисту права на вищу освіту є діяльність Європейського суду з прав людини. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики

Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. передбачено, що суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права (ст. 17). Відповідно ознайомлення, вивчення, аналіз основних положень рішень Європейського суду має не лише теоретичне, а й практичне значення для судового захисту прав людини та права на вищу освіту зокрема. Окрім цього, важливо також законодавцям при реформуванні сфери вищої освіти враховувати досвід Європейського Союзу та головного судового органу із захисту прав людини та імплементації положень рішень Європейського Суду з прав людини в законодавство України.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради України від 01.09.2017 2017 р., № 35, стор. 6, стаття 376.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року №-рп/2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04>
4. Рішення Приморського районного суду м. Одеси у справі № 2- 1230/2009 від 12 березня 2009 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8366636>.
5. Рішення Вінницького апеляційного адміністративного суду у адміністративній справі № 822/1711/17 від 27 вересня 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69018981>
6. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Боняк Валентина Олексіївна. К., 2005. 205 с.
7. Городецький А. Позови до Європейського суду щодо порушення права на освіту [Електронний ресурс]: http://www.donbasssos.org/20151028_osvitasud/
8. Кампо В. Деякі проблеми розвитку конституційної юстиції в Україні / Кампо В. // Право України. 2010. № 6. С. 60–69.
9. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мельничук Ольга Федорівна. К., 2015. 459 с.
10. Петрів І. Конституційний Суд України в механізмі захисту прав людини / І. Петрів // Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 1. С. 87–94.
11. Чепульченко Т.О. Дія права: інтегративний аспект: Монографія / Кол. авторів; Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Видавництво "Юридична думка", 2010. 360 с.
12. Leyla Sahin v. Turkey [GC] (Лейла Сахин против Турції [БП]), № 44774/98, пункт 116, ЕСПЧ 2005-XI
13. Генпрокуратура направила до суду обвинувальний акт стосовно керівників Українського центру оцінювання якості освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=190639